

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

INTEGRATION IN SCHOOLS

A PROCESS PERSPECTIVE ON STUDENTS'
INTERETHNIC ATTITUDES AND INTERPERSONAL
RELATIONSHIPS

Proefschrift

Tobias H. Stark

Samenvatting in het Nederlands

Inleiding

In februari 2011 besloot het Nederlandse kabinet om in de toekomst geen beleid meer te ondersteunen dat menging van leerlingen van verschillende etnische groepen op scholen moet bevorderen. Dit omdat onderzoek geen duidelijk aanwijsbaar effect heeft kunnen aantonen van etnisch mengen op de leerprestaties van allochtone en autochtone leerlingen.¹ Dit leidde tot veel commotie in het Nederlandse publieke debat. De aanhangers van het etnisch mengen op school beargumenteerden dat het mengen weliswaar weinig effect heeft op de leerprestaties van kinderen, maar wel positieve effecten kan hebben op de integratie van scholieren.² Kinderen die op school contact hebben met klasgenoten van andere etnische groepen, zullen een positievere beeldvorming ontwikkelen ten opzichte van deze etnische groepen.³

Deze verwachting is gebaseerd op de zogenoemde “contact hypothese” van Allport (1954), die stelt dat persoonlijk contact tussen leden van verschillende (etnische) groepen over het algemeen tot een positievere beeldvorming ten aanzien van de andere groep leidt (Pettigrew & Tropp, 2006). Echter, bevindingen uit eerder onderzoek naar het effect van etnisch mengen op de beeldvorming van leerlingen zet kanttekeningen bij de redenering van de voorstanders van mengen op school. Sommige studies vonden inderdaad een positief effect van mengen op de beeldvorming (Ellison & Powers, 1994; Wagner et al., 2003; Wood & Sonleitner, 1996). Echter, andere studies vonden geen samenhang (Bakker et al., 2007; Bekhuis et al., 2009; Wagner et al., 1989) en recentelijk heeft Nederlands onderzoek zelfs een negatief effect laten zien: kinderen in etnisch sterker gemengde klassen keken negatiever tegen andere etnische groepen aan (Vervoort et al., 2011).

Het onderzoek in dit boek gaat in op de vraag of mengen positief al dan niet negatief is voor integratie van allochtone kinderen in de Nederlandse samenleving. Daarbij staat het proces achter het ontstaan van een positieve of negatieve beeldvorming ten opzichte van andere etnische groepen centraal. Dit procesperspectief laat uiteindelijk zien dat mengen wel degelijk positief kan uitpakken voor integratie. Bovendien biedt het onderzoek een nieuwe verklaring voor de tegenstrijdige resultaten van vroegere studies naar het effect van etnisch mengen op de beeldvorming van leerlingen.

Deze nieuwe verklaring is gebaseerd op de assumptie dat het proces dat leidt van contact tussen leerlingen van verschillende etnische groepen tot een verandering in hun beeldvorming niet alleen positief, maar ook negatief kan zijn (Pettigrew, 2008; Pettigrew & Tropp, 2006). Eerder onderzoek heeft laten zien dat ervaringen uit positieve persoonlijke relaties met leden van andere etnische groepen leiden tot een sterkere positieve beeldvorming ten opzichte van die etnische groep in het geheel (Binder et al., 2009). We onderzoeken in dit boek of negatieve persoonlijke relaties hetzelfde effect hebben en dus

¹ *De Volkskrant* 7 februari, 2011: Interview met Marja van Bijsterveldt, minister van onderwijs, cultuur en wetenschappen.

² *NRC Handelsblad* 8 februari, 2011: Zwarte school: fijn, in de buurt. *Trouw* 8 februari, 2011: Moeten we het maar laten zoals het is?; 'Accepteren lost segregatieprobleem niet op' 'Kind moet kleur zien in zijn klas'.

³ *De Volkskrant* 16 februari, 2011: Interview onderwijsonderzoeker Joep Bakker.

tot een sterkere *negatieve* beeldvorming zullen leiden. Als dit het geval is, dan zou etnisch mengen in schoolklassen alleen de integratie bevorderen als het lukt dit soort negatieve relaties te voorkomen. De tegenstrijdige resultaten in eerder onderzoek zouden dus kunnen zijn ontstaan doordat het mogelijk negatieve effect van contact over het hoofd werd gezien.

In het eerste deel van dit boek (hoofdstukken 2 en 3) onderzochten we deze nieuwe verklaring voor de gevolgen van mengen in schoolklassen. Hiervoor hebben we met behulp van vragenlijsten data verzameld van meer dan 2000 leerlingen van 26 basisscholen en 12 middelbare scholen. De data was verzameld over een periode van drie jaar. Op deze manier kon de ontwikkeling van de beeldvorming en persoonlijke relaties over de tijd worden gemeten. In hoofdstuk 2 hebben we getest of de verhouding van positieve en negatieve relaties tussen leerlingen van de meerderheids- en de minderheidsgroepen een verklaring kan bieden voor de eerder beschreven tegenstrijdige bevindingen van onderzoek naar etnisch mengen in klassen. In hoofdstuk 3 richtten we ons vervolgens op het proces achter de veranderingen in de beeldvorming ten opzichte van etnische groepen, dat veroorzaakt wordt door contact met leerlingen van deze groepen. De centrale bevindingen van deze twee hoofdstukken waren dat contacten in de vorm van positieve persoonlijke relaties tot positieve beeldvorming leiden en dat negatieve relaties tot negatieve beeldvorming leiden.

Een implicatie hiervan is dat het ontstaan van positieve persoonlijke relaties tussen leerlingen van verschillende etnische groepen belangrijk is voor een succesvolle integratie. Het tweede deel van dit boek (hoofdstukken 4 en 5) richt zich daarom op het proces achter het ontstaan van vriendschappen tussen leden van verschillende etnische groepen. In hoofdstuk 4 werd onderzocht waardoor etnische segregatie in vriendschapsnetwerken kan ontstaan en hoe het kan worden tegengegaan. De aandacht ging voornamelijk uit naar de manier waarop mogelijke interventie-programma's interetnische vriendschappen zouden kunnen bevorderen en welke valkuilen er aan vastzitten. In hoofdstuk 5 hebben we onderzocht waarom eerdere studies (Moody, 2001; Mouw & Entwisle, 2006) gevonden hebben dat er meer etnische segregatie bestaat in etnisch meer diverse scholen. Tot nu toe werd beweerd dat leerlingen in meer diverse scholen een sterkere voorkeur hebben voor vrienden van de eigen etnische groep. Aan de hand van een theoretisch model van het vriendschapskeuzep proces lieten we zien dat de schoolsamenstelling niet noodzakelijk de voorkeuren van leerlingen moet beïnvloeden maar gewoon op zich zelf tot meer segregatie kan leiden.

In zijn geheel heeft het perspectief op het proces achter de verandering van de beeldvorming en het ontstaan van vriendschappen in dit boek geleid tot vernieuwende inzichten over de gevolgen van etnisch mengen op scholen. In het vervolg van deze samenvatting zullen deze inzichten nader worden uitgelegd en worden implicaties besproken voor interventies om integratie op etnisch gemengde scholen te bevorderen. De volgende secties lopen langs de belangrijkste conclusies van elk hoofdstuk. Een algemene beschouwing sluit het hoofdstuk af.

Deel I: Negatieve contact ervaringen en interetnische beeldvorming

Hoofdstuk 2: Het effect van etnisch mengen in het onderwijs op integratie van leerlingen

In hoofdstuk 2 presenteerden we een nieuwe verklaring voor de tegenstrijdige bevindingen van eerder onderzoek naar het effect van etnisch mengen in schoolklassen op de beeldvorming van leerlingen. Recentelijk werd beargumenteerd dat de beeldvorming ten aanzien van andere groepen achteruit zou kunnen gaan als mensen negatieve contactervaringen opdoen (Pettigrew, 2008; Pettigrew & Tropp, 2006). We verwachtten dat leerlingen die positieve persoonlijke relaties hebben met leden van etnische minderheidsgroepen positieve ervaringen binnen deze relaties hebben opgedaan. Evenzo verwachtten wij dat leerlingen met negatieve persoonlijke relaties negatieve contactervaringen hebben meegemaakt. Dit zou uiteindelijk leiden tot een positievere beeldvorming onder de leerlingen met positieve persoonlijke relaties en een negatievere beeldvorming onder diegenen met negatieve persoonlijke relaties.

Deze twee processen zouden de op het eerste gezicht tegenstrijdige resultaten uit eerder onderzoek als volgt kunnen verklaren: in onderzoek waarin een positief effect van etnisch mengen van schoolklassen was gevonden, waren wellicht voornamelijk positieve persoonlijke relaties tussen meerderheids- en minderheidsleerlingen. Daarentegen bestonden er in studies waarin een negatief effect was gevonden wellicht voornamelijk negatieve persoonlijke relaties. Omdat er geen onderscheid werd gemaakt tussen positieve en negatieve relaties zouden verschillende studies dus tegenstrijdige resultaten hebben kunnen vinden.

In onze eigen data vonden we geen effect van de etnische samenstelling van klassen op de gemiddelde beeldvorming van alle leerlingen ten aanzien van andere etnische groepen. Echter, ondanks de afwezigheid van een effect op groepsniveau was er wel degelijk een effect te constateren op het niveau van de individuele leerling. Statistische multi-level modellen lieten zien dat scholieren die positieve relaties hadden met hun klasgenoten van etnische minderheidsgroepen daadwerkelijk een positiever beeld hadden van de corresponderende etnische groep. Ook vonden we dat diegenen met negatieve relaties een slechter beeld hadden van de etnische groep, in vergelijking met andere leerlingen. Op het niveau van de klassen compenseerden deze twee effecten elkaar, zodat het leek alsof mengen geen enkel effect had. De tegenstrijdige resultaten van eerder onderzoek zouden dus inderdaad kunnen zijn ontstaan doordat het negatieve effect, dat contact kan hebben, over het hoofd werd gezien.

Hoofdstuk 3: Positieve en negatieve effecten van interetnisch contact

Een belangrijke veronderstelling van ons onderzoek in hoofdstuk 2 was dat leerlingen van hun positieve persoonlijke relaties met klasgenoten generaliseren naar de etnische groep van deze klasgenoten in zijn geheel. In hoofdstuk 3 hebben we dit veronderstelde proces getoetst en gekeken of persoonlijke relaties inderdaad tot een verandering in de beeldvorming leiden of dat het proces andersom plaats vindt (d.w.z. van de beeldvorming naar positieve of negatieve relaties). In de statistische analyse hebben we door middel van

cross-lagged structurele vergelijkingsmodellen gevonden dat leerlingen vanuit hun persoonlijke relaties met klasgenoten van andere etnische groepen hun beeldvorming generaliseren naar deze groepen in het algemeen. Net als in eerder onderzoek (bijv., Binder et al., 2009; Brown et al., 2007) ging het causale proces ook in onze data voornamelijk van persoonlijke relaties naar een verandering in de beeldvorming en niet andersom. Bovendien konden we dit effect repliceren voor de beeldvorming van leerlingen ten opzichte van zowel allochtone (specifiek Turkse en Marokkaanse) minderheidsgroepen, als ook ten opzichte van autochtonen (d.w.z., Nederlanders).

Deel II: Het ontstaan van positieve persoonlijke relaties

Hoofdstuk 4: Succes- en faalfactoren voor interventies

In het tweede gedeelte van dit boek ging de aandacht uit naar een van de belangrijkste oorzaken van positieve beeldvorming ten opzichte van andere etnische groepen: positieve persoonlijke relaties in de vorm van interetnische vriendschappen. Op een vernieuwende manier hebben we statistische analyses van longitudinale netwerkdata toegepast om te onderzoeken onder welke omstandigheden gedragsprocessen die gebaseerd zijn op het homophily principe (hier gebruikt in de zin van "een voorkeur voor soortgelijke mensen"; Wimmer & Lewis, 2010) tot meer of minder etnische segregatie in vriendschapsnetwerken kunnen leiden.

Er werden twee hypothesen over het effect van de omstandigheden onderzocht. De eerste hypothese was gebaseerd op Blau's (1974, 1977) analyse van "crosscutting social circles" en voorspelde dat de voorkeur van scholieren voor vrienden met soortgelijke meningen tot meer segregatie in een vriendschapsnetwerk kan leiden, wanneer meningen en etnische achtergronden samenhangen. Interventie-programma's die vaak worden toegepast en integratie willen verbeteren door deelnemers bewust te maken van gedeelde interesses kunnen dus averechts werken en segregatie verhogen als de meningen ten opzichte van de interesses samenhangen met de etniciteit van de deelnemers. Een alternatieve hypothese kwam van het Common Ingroup Identity Model (CIIM, Gaertner & Dovidio, 2000). Dit model voorspelt juist dat dit soort interventieprogramma's integratie succesvol kunnen verbeteren als etnische achtergronden en meningen niet samenhangen.

In onze statistische analyses hebben we aanwijzingen gevonden voor het proces achter vriendschapskeuzegedrag dat wordt verondersteld door beide theorieën. In schoolklassen waar etniciteit en meningen samenhangen, vonden we dat de schatting van etnische homophily daalde wanneer er werd gecontroleerd voor homophily op meningen. Dat wil zeggen: wat op het eerste gezicht leek op een voorkeur voor vrienden van dezelfde etnische groep, werd in deze klassen veroorzaakt door de voorkeur voor vrienden met soortgelijke meningen. Dit betekent dat interventieprogramma's die de selectie van vrienden op basis van dezelfde mening willen bevorderen, als ongewenst neveneffect tot meer etnische segregatie kunnen leiden. We vonden ook aanwijzingen voor het tegenovergestelde proces. In klassen waarbinnen etniciteit en meningen niet samenhangen werkte de voorkeur voor vrienden met dezelfde mening etnische homophily juist tegen. Het succes van interventieprogramma's hangt dus af van de context waarbinnen een

interventie wordt uitgevoerd. Als er geen samenhang bestaat tussen de etnische achtergrond van deelnemers en hun meningen ten aanzien van een gedeelde interesse, dan kan segregatie worden tegengegaan door deelnemers bewust te maken van de gedeelde interesse.

Hoofdstuk 5: Waarom is er meer segregatie in etnisch diverse scholen?

In dit hoofdstuk onderzochten we waarom er in eerder onderzoek meer etnische segregatie in vriendschapsnetwerken van etnisch diverse scholen werd gevonden (Moody, 2001; Mouw & Entwisle, 2006). Dit verschijnsel werd tot nu toe verklaard door de etnische competitietheorie (Blalock, 1967). Naarmate een school meer divers wordt en dus de meerderheidsgroep kleiner wordt, zouden leden van de meerderheidsgroep een sterkere voorkeur ontwikkelen voor vrienden van hun eigen etnische groep. In dit hoofdstuk beargumenteerden we dat een alternatieve verklaring zou kunnen liggen in de assumpties die in eerder onderzoek werden gemaakt over het vriendschapskeuzeprocess. In de eerder gebruikte statistische analyses werd altijd verondersteld dat leerlingen vrienden kiezen aan de hand van hun voorkeuren, onafhankelijk van de mogelijkheden om deze voorkeuren te realiseren. Het zou echter ook kunnen zijn dat leerlingen, ondanks hun voorkeur voor vrienden van de eigen etnische groep, liever vrienden van een andere groep kiezen dan dat ze überhaupt geen vrienden hebben, omdat ze niemand van hun eigen groep kunnen vinden (Blau, 1974).

Door middel van computersimulaties hebben we op een theoretische manier het proces van het ontstaan van vriendschapnetwerken en de gevolgen voor etnische segregatie onderzocht. Daarbij ging de aandacht uit naar het effect van het veranderen van de assumpties over de vriendschapsvoorkeuren en het effect van de etnische samenstelling van een school. Er werd gevonden dat etnische segregatie in een netwerk kan toenemen naarmate de etnische minderheid groter wordt, ook al blijven de voorkeuren van de leerlingen voor vrienden van de eigen etnische groep hetzelfde. De reden hiervoor is dat minderheidsleerlingen vrienden van de meerderheidsgroep kiezen als hun eigen etnische groep klein is. Ze hebben moeite om leden van de eigen etnische groep te vinden, maar sluiten gemakkelijk vriendschappen met leden van de meerderheid. Als het in de echte wereld daadwerkelijk zo is dat leerlingen liever vrienden van een andere groep kiezen dan geen vrienden te hebben, kunnen statistische modellen die deze assumptie niet hebben tot foute conclusies leiden. Dit zou een reden kunnen zijn waarom onderzoekers die sociale netwerken met zogenoemde exponential random graph modellen hebben geanalyseerd, vonden dat leerlingen in etnisch meer diverse scholen een sterkere voorkeur hebben voor vrienden van de eigen groep. Onze manier van theoretische modellering van het vriendschapskeuzeprocess kan in de toekomst worden gebruikt om meer inzicht te krijgen in de interpretatie van deze complexe statistische modellen.

Conclusie

De studies in dit boek geven aanleiding tot optimisme: etnische gemengde scholen kunnen wel degelijk integratie bevorderen. Echter, in deel I van het boek werd ook duidelijk dat mengen op zichzelf niet voldoende is. Als leerlingen van verschillende groepen met elkaar

in een klas zitten, kunnen tussen hen positieve persoonlijke relaties (bijv. vriendschappen) ontstaan. Dit zal later leiden tot een positieve beeldvorming ten aanzien van de etnische groep van de klasgenoot. Eerder onderzoek heeft al aangetoond dat dit soort sociale contacten op school ook leiden tot meer interetnische relaties en een positieve beeldvorming later in het leven (Ellison & Powers, 1994; Emerson et al., 2002; Sigelman et al., 1996). Op deze manier versterken gemengde scholen de sociale cohesie van de Nederlandse samenleving op de lange termijn.

Echter, er is geen garantie dat positieve relaties ontstaan. Leerlingen kunnen elkaar ook niet leuk vinden. Uit ons onderzoek blijkt dat dit soort negatieve ervaringen ook worden gegeneraliseerd naar een negatieve beeldvorming ten aanzien van de etnische groep van de klasgenoot. Met andere woorden, het mengen van etnische groepen kan ook averechts werken. Daarom is het van belang dat het mengen van leerlingen samengaat met aanvullende maatregelen die gericht zijn op het bevorderen van positieve relaties tussen leerlingen van verschillende etnische groepen.

In deel II van het boek gingen we daarom in op de vraag hoe interetnische vriendschappen kunnen worden bevorderd en welke rol is weggelegd voor de context waarbinnen het contact tussen etnische groepen plaatsvindt. De resultaten van hoofdstuk 5 lieten zien dat de schoolsamenstelling zowel een positief als negatief effect kan hebben op integratie – ook als er geen negatieve relaties ontstaan. Dit kan worden verklaard als volgt. Aan de ene kant verhoogt meer etnische diversiteit de mogelijkheid tot interetnisch contact tussen leerlingen van de meerderheid en de minderheid. Dat wil zeggen, naarmate er meer minderheidsleerlingen zijn, kunnen ook meer interetnische vriendschappen ontstaan. Aan de andere kant verhoogt meer etnische diversiteit ook de mogelijkheid voor minderheidsleerlingen om vrienden van hun eigen etnische groep te vinden. In dat geval zijn ze niet genoodzaakt om vriendschappen te sluiten met klasgenoten van de meerderheid. Op deze manier kan segregatie toenemen - zelfs als er maar een zwakke voorkeur bestaat voor vrienden van de eigen groep. In zijn geheel laat dit wederom zien dat “gewoon mengen” van leerlingen op school niet voldoende is om integratie te bevorderen.

In hoofdstuk 4 onderzochten we hoe interetnische vriendschappen dan wel ontstaan en welke rol de context hierbij speelt. Hieruit bleek dat interetnische vriendschappen ontstaan als leerlingen hun vrienden kiezen op basis van gedeelde interesses in plaats van op basis van dezelfde etnische achtergrond. Scholen kunnen dus integratie bevorderen door leerlingen attent te maken op gedeelde interesses, zoals dezelfde muzieksmaak, kledingsvoorkeuren of hobby's.

Echter, onze resultaten lieten ook zien dat interventies die in de ene context werken, niet zonder meer kunnen worden toegepast in een andere context. Als er een samenhang bestaat tussen de etniciteit van de leerlingen en hun meningen ten opzichte van de gedeelde interesses, dan kunnen dit soort interventies averechts werken (zie ook, Stark & Flache, 2010). In dit geval worden vrienden weliswaar op basis van de interesse gekozen, maar zijn ze allemaal van dezelfde etnische groep. Het is dus voor leerkrachten van cruciaal belang om de context goed te bestuderen voordat een interventie wordt

toegepast. Alleen als er consensus bestaat tussen de etnische groepen met betrekking tot de gedeelde interesse zal het bewust maken van deze overeenkomstigheid ook daadwerkelijk tot interetnische vriendschappen leiden.

Kort samengevat komt dus uit dit onderzoek naar voren dat gemengde scholen wel degelijk integratie kunnen bevorderen. Echter, mengen van leerlingen van verschillende etnische groepen op zich is niet voldoende, want er ligt een *proces* achter integratie. Contacten waarbinnen persoonlijke sympathieën kunnen ontstaan zullen tot positieve persoonlijke relaties leiden. De positieve ervaringen van deze relaties zullen later worden gegeneraliseerd tot een positieve beeldvorming. Integratie begint dus bij positieve relaties tussen individuele leerlingen. Dit betekent dat aanvullende maatregelen nodig zijn om positieve persoonlijke relaties onder de leerlingen te bevorderen. Om te bereiken dat Turkse en Nederlandse kinderen positief over elkaars groep denken, moeten we daarom allereerst ervoor zorgen dat Ahmet en Jan elkaar gewoon leuk vinden.